

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Камишанський Михайло Михайлович

УДК 341.66

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
КОМПЕНСАЦІЇ ЯК ФОРМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ
ДЕРЖАВ І МІЖНАРОДНИХ МІЖУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА
МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНІ ДІЯННЯ**

12.00.11 «Міжнародне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
ЩОКІН Юрій Вадимович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
доцент кафедри міжнародного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ДЕНИСОВ Володимир Наумович,
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
завідувач відділом міжнародного права
та порівняльного правознавства,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України;

кандидат юридичних наук, доцент
ФЕДОРОВА Алла Леонідівна,
Інститут міжнародних відносин Київського
Національного університету
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри порівняльного і європейського
правознавства.

Захист відбудеться «24» жовтня 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «21» вересня 2017 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Компенсація є однією з основних форм відшкодування шкоди, завданої державі, міжнародній організації або будь-якому іншому суб'єкту міжнародного права. Її призначення – покрити будь-які збитки, що можуть бути оцінені у фінансовому (грошовому) виразі, включаючи упущену вигоду.

У проектах статей про відповідальність держав 2001 р. і про відповідальність міжнародних організацій 2011 р., розроблених Комісією міжнародного права ООН і представлених Генеральній Асамблеї, компенсацію поставлено на друге місце після реституції (ст. 36 Проекту 2001 р. і ст. 36 Проекту 2011 р.). Це означає, що компенсація застосовується лише у тих випадках, коли можливості реституції для відшкодування шкоди потерпілій стороні вичерпані. Але практика переконливо свідчить, що відновити ситуацію, яка існувала б, якби міжнародне правопорушення не було скоєно, вдається дуже рідко. Тому компенсація залишається найбільш застосовуваним способом відшкодування шкоди за міжнародні правопорушення у міжнародно-правових відносинах.

Так само компенсація була і залишається основним видом відшкодування шкоди, заподіяної у зв'язку з діями, не забороненими міжнародним правом, тобто у разі абсолютної міжнародної відповідальності. Переважна кількість міжнародних договорів, які регулюють відносини держав і міжнародних організацій щодо використання засобів підвищеної небезпеки (нафтових і газових установок, літаків і космічних апаратів, атомних електростанцій тощо) обов'язково містять положення щодо компенсаційних відносин, що виникають внаслідок можливих аварій.

Незважаючи на очевидну значущість інституту компенсації у міжнародному праві, у вітчизняній доктрині відсутні його комплексні дослідження на рівні монографічних і дисертаційних робіт, що враховували б сучасну теорію і практику врегулювання міжнародних спорів. Як і раніше, найбільш дослідженими залишаються компенсації, виплачені в межах військових репарацій за підсумками Другої світової війни (В. А. Василенко, Г. К. Дмитрієва, В. В. Євгенєв, Г. В. Ігнатенко, Ю. М. Колосов, Є. С. Кривчикова, П. М. Курис, Д. Б. Левін, І. І. Лукашук, Г. І. Тункін, Є. Т. Усенко, Н. А. Ушаков та ін.). У сучасній українській літературі проблеми використання компенсації найчастіше зачіпаються в наукових і навчальних публікаціях, присвячених загальним питанням відповідальності в міжнародному праві, які містять

загальну характеристику цього інституту (В. І. Акуленко, С. С. Андрейченко, В. Н. Денисов, А. І. Дмитрієв, Д. О. Коваль, М. М. Микієвич, А. С. Овчаренко, Н. В. Пронюк, В. М. Репецький, Т. В. Романова, В. Е. Теліпко, Л. Д. Тимченко, Д. В. Чорнобай та ін.). Окремі українські публікації торкаються компенсаційних платежів, присуджуваних Європейським судом з прав людини в межах реалізації права на «справедливу сатисфакцію» (Т. І. Дудаш, А. Кристенко, Ю. В. Щокін та ін.).

Тим часом у зарубіжній міжнародно-правовій літературі інституту компенсацій у міжнародному праві приділяється величезна увага. Йому присвячені роботи таких учених, як Д. Керон (D. D. Caron), Дж. Кроуфорд (J. Crawford), Дж. Конвей (G. Conway), П. Дюпуї (P. M. Dupuy), П. Клейн (P. Klein), Л. Кеплоу (L. Kaplow), В. Фердинандес (W. Ferdinandusse), С. Шавел (S. Shavell), Д. Шелтон (D. Shelton), К. Заманек (K. Zamanek), А. Пелле (A. Pellet), С. Оллесон (S. Olleson), Дж. Аполліс (G. Apollis), С. Вітіч (S. Wittich), М. Пуг (M. Pugh), Р. Пінто (R. Pinto) та ін. Окремо можна виділити сучасних російських і білоруських вчених, таких як В. Андріанов, П. Н. Бірюков, Р. Ю. Болдирев, О. А. Воробйова, А. А. Данельян, О. А. Дейкало, В. Ю. Катасонов, Д. Кірсанов, М. В. Кривенкова, А. І. Патрушев, О. А. Прошина, Л. В. Савельєва, К. Л. Сазонова, А. С. Юхно та ін.

Однак у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців відображені лише окремі аспекти інституту компенсації в міжнародному праві, що, у свою чергу зумовлює потребу комплексного дослідження визначеної проблематики.

Крім вищевказаного, неможливо не зазначити політичну актуальність роботи. Україна переживає скрутні часи, коли питання вирішення спорів і конфліктів у її відносинах на міжнародній арені набули особливої гостроти. Розуміння особливостей теорії і практики застосування міжнародно-правового інституту компенсацій безперечно зробить вагомий внесок у формування більш виваженої та цілеспрямованої позиції України на будь-яких переговорах за її участі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і є складовою загальної комплексної програми кафедри міжнародного права «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права» (державний реєстраційний номер 0111U000954). Тема дисертації затверджена вченою радою

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол №5 від 26.12.2014 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є виявлення та вивчення особливостей інституту компенсації у міжнародному праві, а також його місця і ролі в рамках права міжнародної відповідальності держав та міжнародних міжурядових організацій.

Для досягнення зазначеної мети ставляться такі задачі:

- узагальнити вітчизняні й закордонні доктринальні підходи стосовно правової природи інституту компенсацій у міжнародному праві;
- окреслити сучасні підходи щодо міжнародно-правових підстав присудження компенсації;
- встановити правила визначення розміру компенсації, які використовуються в договірній практиці держав та міжнародних міжурядових організацій;
- з'ясувати правила визначення розміру компенсації, які використовуються в практиці міжнародних судових і арбітражних органів;
- охарактеризувати специфічні форми сплати компенсації;
- оцінити міжнародні судову та арбітражну практику задля з'ясування строків виплати компенсації;
- з'ясувати особливості інституту реституції та провести порівняльний аналіз з інститутом компенсації;
- визначити особливості інституту сатисфакції та провести порівняльний аналіз з інститутом компенсації;
- розкрити правову природу інституту матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну діянням, що не утворює міжнародного правопорушення та провести порівняльний аналіз з інститутом компенсації.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини з приводу функціонування інституту компенсації у праві міжнародної відповідальності.

Предмети дослідження становлять міжнародно-правові норми як договірної, так і звичаєвого права, акти та проекти міжнародних міжурядових організацій щодо присудження компенсації за міжнародно-протиправні діяння, а також діяльність міжнародних судових та арбітражних органів, вітчизняна та зарубіжна доктрина міжнародного права з цього питання.

Методи дослідження. У процесі виконання дисертаційного дослідження були використанні такі наукові методи: порівняльно-

правовий – для виявлення відмінностей та співвідношення між окремими формами відшкодування збитків, а саме компенсацією, реституцією та сатисфакцією (підрозділи 2.1, 2.2); історико-правовий – для цілісного відтворення генезису інституту компенсації у різних історичних періодах (підрозділи 1.2, 1.3); формально-юридичний – для аналізу змісту міжнародно-правових актів у сфері інституту компенсації (підрозділи 1.2, 1.4, 1.5); теоретико-прогностичний – для розробки пропозицій та рекомендацій щодо подальшого розвитку теоретичних основ інституту компенсації (підрозділи 1.3, розділ 2); формально-логічний – для виявлення недосконалостей норм інституту компенсації та вироблення пропозицій щодо їх вдосконалення (підрозділи 1.2, 1.3);

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дана робота є першим у вітчизняній правовій науці комплексним дослідженням проблем інституту компенсації з урахуванням і на основі тих змін, які відбулися у міжнародному праві протягом останніх років. Наукова новизна полягає у таких основних положеннях та висновках:

уперше:

- доведено, що інститут компенсації має структуровану форму, елементами якої можуть бути «аванс», «кредит», «мораторій» на виплату компенсації і «обмеження» на виплату компенсації;
- обґрунтовано думку, що фізична праця військовополонених, вивіз і використання науковців і утворення радянських акціонерних товариств, які були формами репарацій після Другої світової війни, можуть трансформуватися в аналогічні види сучасних компенсацій;
- з урахуванням змін, що відбуваються в міжнародному праві, доведено, що золото, срібло, дорогоцінне каміння та цінні папери можуть використовуватись як форми виплати компенсації за міжнародно-протиправне діяння, що виходить за межі змісту поняття компенсацій, передбаченого у проектах статей про відповідальність держав 2001 р. і про відповідальність міжнародних організацій, підготовлених Комісією міжнародного права ООН і представлених Генеральній Асамблеї ООН;
- доведено, що використання безготівкових розрахунків у формі СПЗ або клірингових валют є перспективними засобами міжнародних розрахунків і, відповідно, основними формами виплати компенсації у безготівковій формі;

удосконалено:

- обґрунтування права на компенсацію як норму загального міжнародного права, тобто як норму, яка закріплена у міжнародному універсальному звичаєвому і договірному праві і підтверджена

численною кількістю рішень міжнародних судових і арбітражних органів;

- трактування змісту поняття «компенсація» як форми відшкодування шкоди за міжнародно-протиправне діяння, який полягає як у наявності у компенсації структури (аванс, кредит, мораторій на виплату, обмеження на виплату), так і різноманітних форм (крім грошової – дорогоцінні метали і камені, цінні папери, матеріальні кошти, використання праці, безготівкові розрахунки у формі СПЗ або клірингових валют тощо);

- наукові положення щодо визначення розміру компенсації, що сплачується потерпілій стороні внаслідок міжнародно-протиправного діяння; відповідно до узагальненої практики він залежить від встановленого у міжнародному судовому або арбітражному процесі розміру спричиненої шкоди, визначеної зо допомогою відповідних експертів;

- характеристику відмінностей між інститутами компенсації і сатисфакції; останні, на відміну від перших, не виконують компенсаційної функції, оскільки мають символічний характер і впливають із самого факту порушення міжнародно-правових обов'язків, незалежно від матеріальних збитків;

- умови сплати компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок правомірної діяльності, яка має обмежений характер, оскільки пов'язана з впливом засобів підвищеної небезпеки і відсутністю замаху на честь і гідність постраждалих суб'єктів;

набули подальшого розвитку:

- змістовна характеристика міжнародно-правового інституту репарації, який надав поштовх до формування у ХХ ст. інституту компенсації і, зокрема, визначення його структури і певним міжнародно-правовим підставам застосування (порушення норм міжнародного права, залежністю від розміру шкоди тощо);

- визначення загальних ознак і відмінностей між інститутами репарації і компенсації, які полягають у тому, що інститут компенсації, сформований на основі інституту репарації, став новим етапом його розвитку, об'єднав норми, що регулювали більш вузькі відносини першочергово валютно-фінансового характеру і набув більш чітких міжнародно-правових підстав застосування;

- узагальнення практики сплачування компенсацій *ex gratia*, які, на відміну від інших різновидів компенсацій, застосовуються переважно внаслідок врегулювання міжнародних спорів і конфліктів політичними засобами (головним чином шляхом безпосередніх міжнародних

переговорів), а не судовими способами;

- узагальнення практики визначення та додержання строків виплати компенсації, що присуджується постраждалим державам або міжнародним організаціям на підставі рішень міжнародних судів або відповідних угод між заінтересованими суб'єктами, яка свідчить про її неоднорідність – міжнародні судові інстанції і держави у своїх угодах це питання вирішують вкрай рідко; отже, стверджувати про існування відповідних міжнародно-правових звичаїв ще передчасно, тому встановлення строків залежить від відповідних домовленостей сторін;

- визначення впливу міжнародно-правового регулювання міжнародних валютних відносин після Другої світової війни на розвиток форм виплати компенсації, який, головним чином, полягав у тому, що девізний (валютний) розрахунок став основним у міждержавних відносинах;

- положення про взаємодію інститутів компенсації і реституції в процесах реалізації принципу повного відшкодування шкоди потерпілим суб'єктам; доведено, що, всупереч проектам статей про відповідальність держав (2001 р.) і міжнародних організацій (2011 р.), представлених Комісією міжнародного права ООН, компенсація відповідно до міжнародної практики часто застосовується як самостійний і навіть основний вид відшкодування шкоди;

- трактування взаємодії інститутів компенсації і сатисфакції у процесах реалізації принципу повного відшкодування шкоди потерпілим суб'єктам; вказано, що компенсація доповнює сатисфакцію навіть тоді, коли вона набуває форми грошової виплати; при цьому обидва інститути не можуть мати карального характеру та повинні відповідати принципу пропорційності.

Практичне та теоретичне значення одержаних результатів зумовлено тим, що найважливіші положення, висновки та пропозиції дисертації мають наукове і прикладне значення та можуть бути використані у: *науково-дослідній роботі* – для розвитку права міжнародної відповідальності взагалі та інституту компенсації зокрема; *навчальному процесі* – для підготовки та вдосконалення навчальних посібників та підручників з дисципліни «Міжнародне право»; *нормотворчій і правозастосовній діяльності* – для розробки змін та доповнень міжнародно-правових актів.

Апробація результатів дисертації. Положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, розглядалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних

конференціях, зокрема таких: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті» (м. Львів, 21-22 жовтня 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (16 квітня 2015 р.); Харківських міжнародно-правових читаннях, присвячених пам'яті професорів М. В. Яновського і В. С. Семенова «Актуальні проблеми сучасного міжнародного права» (м. Харків, 27 листопада 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення у 9 публікаціях: у тому числі 6 статтях, 5 з яких опубліковано у фахових наукових виданнях України і 1 у зарубіжному виданні; 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, двох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 180 сторінок, із них основного тексту – 154 сторінки, список використаних джерел складає 203 найменувань і міститься на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначається об'єкт, предмет, мета і задачі дослідження, методологічна та емпірична бази, наводиться інформація про практичне та теоретичне значення отриманих результатів.

Розділ 1 «Міжнародно-правовий інститут компенсації за шкоду, заподіяну міжнародно-протиправним діянням держав і ММУО» складається з п'яти підрозділів, у яких проаналізовано міжнародно-правову природу інституту компенсації.

Підрозділ 1.1 «Міжнародно-правові підстави присудження компенсацій державам і ММУО» присвячений дослідженню міжнародно-правових підстав присудження компенсації державам і міжнародним міждержавним організаціям за здійснення міжнародно-протиправного діяння, а саме фактичні і юридичні. Інші підстави, які деколи висуваються у доктрині міжнародного права (наприклад, процесуальні), на думку дисертанта, є спірними. У контексті теми дисертації досліджено теорію об'єктивної відповідальності, яку застосовано як провідну Комісією міжнародного права ООН при підготовці проектів статей про відповідальність держав (2001 р.) і

міжнародних організацій (2011 р.). Визначено, що не включення поняття «шкода» до обов'язкових елементів міжнародного правопорушення має негативний вплив на розвиток міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин щодо компенсацій, як однієї з форм відшкодування шкоди.

Проведено первинний порівняльний аналіз компенсації, сатисфакції та «справедливої сатисфакції». Доведено, що небезпідставно саме компенсація як форма відшкодування збитків за міжнародно-протиправні діяння є найбільш застосованою у практиці судових та арбітражних міжнародних органів, оскільки не у всіх випадках реституція задовольняє інтереси, які були порушені при здійсненні міжнародно-протиправного діяння, тож саме за допомогою компенсації ці інтереси можуть бути відшкодовані у повній мірі.

У підрозділі 1.2 «Правила визначення розмірів шкоди, що компенсуєт ься, які використ овуют ься в договірній практиці держав і ММУО» розглянуто правила визначення розмірів компенсації, які використовуються у договірній практиці держав та міжнародних міжурядових організацій. Підрозділ складається з двох пунктів 1.2.1 «Компенсації Державам-Переможницям у Першій Світовій війні», 1.2.2. «Компенсації Державам-Переможницям і Другій Світовій війні» і 1.2.3. «Визначення компенсацій у договірній практиці держав і ММУО у другій половині ХХ ст. – початку ХХІ ст.».

У пункт і 1.2.1 «Компенсація Держ авам-Перемож ницям у Першій Світ овій війні» прослідковано історичні передумови формування інституту компенсації на підставі Версальського мирного договору 1919 р. та після переговорів у Спа (1920 р.), Парижі (січень 1921 р.), Другої Лондонської конференції (квітень 1921 р.). Визначено особливості репараційних виплат Німеччини, які полягали в тому, що відбувалися у різних формах (золотом, товарами, кораблями, цінними паперами, вугіллям, машинами, верстатами, хімічними речовинами, стройовим лісом, цементом тощо). Звернуто увагу на те, що репараційні виплати були структурованими і включали в себе такі елементи, як «аванс», «кредит», «мораторій на виплату репараційних обов'язків» та ін.

У пункт і 1.2.2 «Компенсація Держ авам-Перемож ницям у Другій Світ овій війні» розкрито історичні передумови формування інституту компенсації на підставі Кримської (Ялтинської) конференції голів «Великої трійки» (4–11 лютого 1945 р.) та Потсдамської (Берлінської) конференція (17 липня – 2 серпня 1945 року) щодо репараційних виплат Німеччини. Зокрема, зазначений основний репараційний принцип – «репарації повинні бути обчислені виходячи із того, що середній

життєвий рівень у Німеччині під час репараційного періоду не буде перевищувати середній життєвий рівень європейських країн. Під європейськими країнами маються на увазі всі європейські країни, крім Об'єднаного Королівства та СРСР». Досліджено такі нові форми репарацій як використання німецької праці (військовополонених), вивіз науковців та утворення радянських акціонерних товариств.

У пункті 1.2.3 «Визначення компенсації у договірній практиці держав і ММУО у другій половині ХХ ст. – початку ХХІ ст.». Вказано що, виплати компенсації на підставі політичного врегулювання з подальшим укладенням міжнародних договорів у багатьох випадках проводиться «не в порядку виконання зобов'язань, породжуваних відповідальністю, а «за доброю волею», *ex gratia*, тобто без визнання юридичної відповідальності. Компенсація *ex gratia* сприяє більш ефективному досягненню результату в питаннях про розмір компенсації, яку необхідно буде виплатити. Держави, не бажаючи запламувати свій авторитет, більш схильні до сплати компенсації без визнання юридичної відповідальності. Таким чином, розмір компенсації *ex gratia*, про який зможуть домовитися держави, може бути набагато меншим, ніж той, якби це питання розглядалося у міжнародних судових або арбітражних установах. Досліджено декілька прикладів таких компенсацій, виплачених державами і міжнародними міжурядовими організаціями (зокрема, за бомбардування США китайського посольства в Белграді в ніч з 7 на 8 травня 1999 р.; за збитий 3 липня 1988 р. США іранський авіалайнер Airbus A300B2-203 авіакомпанії Iran Air тощо).

У підрозділі 1.3 «Правила визначення розмірів шкоди, що компенсується, які використовуються в практиці міжнародних судових і арбітражних органів» досліджено правила визначення розмірів компенсації, які використовуються у практиці міжнародних судових та арбітражних органів. Прослідковано виникнення норми, яка закріплює право міжнародних судових та арбітражних органів визначати розмір компенсації. Розглянуто деякі рішення міжнародних судових та арбітражних органів (зокрема, справа про судно «Алабама» 1872 р., справа «Лузитанія» (1923 р.), «Справа про Хожувську фабрику» (1928 р.), «Справа про протоку Корфу» (1949 р.), справа М/В «Saiga» та ін.), на підставі яких зроблено висновок про існування специфічних міжнародно-правових норм, які застосовуються для визначення розміру компенсації. Проведено порівняльну характеристику правил визначення розмірів компенсації різних міжнародних судових органів.

Підрозділі 1.4 «Форми сплати і компенсації» містить дослідження форм виплати компенсації, які застосовувалися та застосовуються при

відшкодуванні збитків за міжнародно-протиправне діяння. Розглянуто практику міжнародних судових та арбітражних органів щодо визначення форм виплати компенсації. Проаналізовано практику міждержавних відносин з приводу обрання специфічних форм компенсації за здійснення міжнародно-протиправного діяння. Доведено, що отримання компенсації у формі цінних паперів, благородних металів, дорогоцінних каменів, безготівковій формі може бути формою виплати компенсації на рівні з валютною формою.

У підрозділі 1.5 «*Строки сплати компенсації*» вивчено міжнародну судову та міждержавну практику стосовно встановлення строків виплати компенсації. Наведено аргументи щодо непослідовного характеру при визначенні строків компенсації у практиці міжнародних судових органів, що показово виражається у практиці Міжнародного Суду ООН.

Розділ 2 «Співвідношення компенсації з іншими формами відшкодування збитку» містить три підрозділи, в яких розглянуто правову природу інших форм відшкодування збитків та проведено порівняльний аналіз компенсації, реституції, сатисфакції та матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну діянням, що не утворює міжнародного правопорушення.

У підрозділі 2.1 «*Компенсація й реституція*» розглянуто історичні передумови виникнення інституту реституції та його правову природу. Проаналізовано види та форми реституції. Проведено порівняльний аналіз реституції та компенсації, на підставі якого зроблено висновок, що вони тісно взаємодіють одна з одною, насамперед, для забезпечення виконання принципу повного відшкодування шкоди. На підставі міжнародної судової та арбітражної практики підтверджено, що реституція як форма відшкодування збитків за міжнародно-протиправні діяння є більш пріоритетною щодо компенсації.

У підрозділі 2.2 «*Компенсація та сатисфакція*» розглянуто історичні передумови виникнення інституту сатисфакції та визначено його правову природу. Охарактеризовано види та форми сатисфакції. Проведено порівняльний аналіз сатисфакції, компенсації і такої форми сатисфакції, як грошова компенсація. Доведено, що між грошовою компенсацією як формою сатисфакції та компенсацією як формою відшкодування збитків, безумовно, існують відмінності, але залишається фактом, що такий поділ важко здійснити на практиці.

У підрозділі 2.3 «*Компенсація й матеріальна відповідальність за шкоду, заподіяну діянням, що не утворює міжнародного*

правопорушення» досліджено історичні аспекти та правову природу функціонування інституту матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну діянням, що не утворює міжнародного правопорушення. Доведено положення про термінологічну невизначеність досліджуваного інституту. Здійснено семантичний аналіз змісту термінів liability і responsibility, що дозволяє глибше зрозуміти сутність інституту матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну діянням, що не утворює міжнародного правопорушення. З'ясовано шляхом порівняльного аналізу особливості механізмів застосування компенсації при відшкодуванні шкоди, заподіяної діянням, що не утворює міжнародного правопорушення та при міжнародному правопорушенні.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що виявляється у формулюванні теоретично та практично обґрунтованих висновків щодо вивчення інституту компенсації у міжнародному праві.

Отримані в процесі дослідження важливі теоретичні і практичні результати конкретизуються у таких положеннях.

1. Обґрунтовано, що право на компенсацію є нормою загального міжнародного права. Воно закріплено у міжнародному звичаєвому і договірному праві і підтверджено численною кількістю рішень міжнародних судових і арбітражних органів. Його реалізація є наслідком притягнення до міжнародно-правової відповідальності держав або міжнародних міждержавних організацій у разі наявності юридичних і фактичних підстав, зміст яких залежить від того, чи йде мова про міжнародні правопорушення, чи про негативні наслідки застосування цими суб'єктами джерел підвищеної небезпеки (абсолютну відповідальність). Аналіз складу елементів міжнародного правопорушення, визначених у Проектах Комісії міжнародного права щодо відповідальності держав і міжнародних організацій 2001 і 2011 років (статті 2 і 4, відповідно), показав, що поняття «шкода» не включено до його обов'язкових елементів. Оскільки визначення компенсації, як правило безпосередньо залежить від встановлення шкоди відповідній державі або міжнародній організації, є підстави стверджувати, що така позиція Комісії негативно впливає на розвиток міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин щодо компенсацій, як однієї з форм відшкодування шкоди. Це проявляється в тому, що Комісія ООН, відмовившись від централізованого розвитку даного інституту, таким

чином більшою мірою залишила питання визначення його принципів, правил і процедур на розсуд сторін спорів або конфліктів, тобто сприяла подальшому його розвитку у площині політичних міжнародних відносин.

2. Доведено, що не існує загальноприйнятих норм або правил щодо визначення розміру компенсації за здійснення міжнародно-протиправного діяння, тому розмір компенсації визначається в кожному конкретному випадку індивідуально, на підставі встановлених фактів і залежить від встановленого розміру шкоди.

3. Визначено роль Версальського мирного договору 1919 р., який уперше запровадивши у міжнародне право інститут репарацій та закріпивши в ньому певні положення, дав величезний поштовх до розвитку інституту компенсації. У даному договорі вперше за історію репарацій були введені категорії «аванс» і «кредит» репараційних зобов'язань, «мораторій» на виплату репарацій, «обмеження» на виплату репараційних зобов'язань, що дозволяє зробити висновок про структурованість інституту репарацій. Також у Версальському мирному договорі 1919 р. були закріплені правила оцінювання матеріальної форми репарацій та використання праці військовополонених.

4. Аналіз «Версальської» практики встановлення репарацій вплинув на формування репараційної політики після Другої світової війни, а саме: основними формами репарацій після Другої світової війни були матеріально-технічні, сировинні ресурси, використання німецької праці, тоді як основною формою репараційних зобов'язань після Першої світової війни були фінансові ресурси; сума репараційних зобов'язань після Другої світової війни виплачувалася для реальних потреб, тоді як репараційні платежі після Першої світової війни були несправедливими і непропорційними.

6. Визначено, що при компенсації *ex gratia* (тобто компенсація без визнання вини з боку суб'єкта-правопорушника) сторони більш ефективно й швидко вирішують питання про виплату компенсації. Як правило така компенсація є наслідком застосування політичних засобів вирішення міжнародних спорів і укладення відповідного договору між конфліктуючими сторонами. Однак, і в таких випадках усі фактичні обставини інцидентів, які призвели до виплати компенсації, вивчаються й тільки на їх підставі укладається угода про певний розмір компенсації.

7. Обґрунтовано, що міжнародні судові й арбітражні органи при визначенні розміру компенсації за міжнародно-протиправні діяння посилаються на встановлений у судовому процесі розмір шкоди. При

цьому загальнопоширеною є практика звернення до відповідних експертів щодо визначення розміру такого роду шкоди.

8. Визначено, що в історії міжнародно-правових відносин існували різні форми виплати компенсації, які змінювалися в процесі розвитку міжнародно-валютних відносин. Тривалий період часу єдиними формами міжнародних розрахунків залишалися дорогоцінні метали й камені. На доповнення до них у післявоєнні часи (після Першої і Другої світових війн) як форми виплати компенсації додалися цінні папери, матеріальні засоби та використання «німецької праці». На зміну цим формам виплати компенсації прийшов девізний (валютний) розрахунок, який став основним у міждержавних відносинах. Сучасні реалії дозволяють говорити про те, що використання безготівкових розрахунків у формі СДР або клірингових валют у майбутньому зможуть стати головним засобом у міжнародних розрахунках і, як наслідок, головною формою виплати компенсації. А згодом у сфері міжнародно-валютних відносин можуть з'явитися й інші засоби міжнародних розрахунків, що спричинить появу нових форм виплати компенсації.

9. Наголошено на важливості визначення в міждержавних угодах строків виплати компенсації, які у міжнародному праві можуть встановлюватися або за згодою між державами, або міжнародними судовими чи арбітражними органами. Незважаючи на те, що визначення строків виплати компенсації відіграє величезну роль для постраждалої держави, бо від цього залежить, наскільки швидко вона зможе почати відновлення свого порушеного права, міжнародні судові інстанції і держави у своїх угодах це питання вирішують вкрай рідко. Таким чином, строки виплати компенсації можуть бути не встановлені взагалі. Якщо держави в угодах не встановлюють строків виплати компенсації навмисно, то рішення міжнародних судових інстанцій стосовно даного питання мають непослідовний характер, який особливо яскраво проявляється в практиці Міжнародного Суду ООН.

10. Встановлено, що реалізація принципу повного відшкодування шкоди за міжнародно-протиправне діяння забезпечується за рахунок використання форм відшкодування шкоди, які можуть бути застосовані як кожна окремо, так і в різному їх поєднанні. Порівнюючи реституцію та компенсацію як форми відшкодування шкоди ми дійшли висновку, що, незважаючи на відмінні кваліфікаційні ознаки, вони тісно взаємодіють одна з одною, насамперед, для забезпечення виконання принципу повного відшкодування шкоди. Окрім цього, міжнародна судова і арбітражна практика дозволяє говорити про пріоритетність реституції щодо компенсації, що також було підтверджено прийняттям

Проекту 2001 р. Але, акцентуючи увагу на первинності реституції по відношенню до компенсації, слід зауважити, що компенсація не обов'язково може слідувати за реституцією. У процесі вирішення міжнародно-правових спорів постраждала сторона вправі запитувати той вид відшкодування або відновлення своїх порушених прав, яким вони будуть поновлені в максимальному обсязі. Норма щодо вторинності компенсації дає нам розуміння лише того, що вона може застосовуватися як додаткова відповідальність, але у разі, якщо реституція вже застосована. Тобто компенсація може виступати і як самостійний вид відповідальності. З іншого боку, у разі використання компенсації як основного виду міжнародно-правової відповідальності міжнародні судові інстанції можуть застосувати і реституції, але лише у разі збереження у винної сторони речі чи майна, належного потерпілій державі.

11. Обґрунтовано, що компенсація, на відміну від сатисфакції, є засобом відшкодування, як правило, матеріальної шкоди. Нематеріальні збитки також можуть бути компенсовані, але тільки тоді, якщо вони можуть бути обчислені в грошовому вираженні. Сатисфакція ж відноситься до форми відшкодування нематеріальних збитків, які не піддаються фінансовій оцінці, носять символічний характер і випливають із самого факту порушення міжнародно-правових обов'язків, незалежно від матеріальних наслідків. Отже, сатисфакція не виконує «чисто компенсаційну» функцію. Крім того, застосування компенсації та сатисфакції тягне і різні наслідки для суб'єктів міжнародно-правової відповідальності. Так, суб'єкт, притягнутий до міжнародно-правової відповідальності у разі присудження компенсації повинен відчужити на користь іншій державі певну суму грошей (або інших матеріальних цінностей) в рахунок відшкодування завданих збитків, що може суттєво погіршити його економічне становище. У разі ж сатисфакції, навіть тоді, коли вона приймає форму грошової сатисфакції, суб'єкт, щодо якого вона застосована, не зазнає великих економічних втрат, оскільки грошове відшкодування при застосуванні даної форми сатисфакції має символічний характер.

12. Визначено, що незважаючи на суттєві відмінності сатисфакції та компенсації, вони мають низку схожих особливостей. Ці форми відшкодування збитків насамперед застосовуються для реалізації принципу повного відшкодування збитків. Крім цього, як сатисфакція, так і компенсація не можуть мати карального характеру та повинні відповідати принципу пропорційності. Окремо наголошено, що на сьогодні актуальним стає питання притягнення до міжнародно-правової відповідальності інших суб'єктів міжнародного публічного права, окрім

держав. Такими суб'єктами є міжнародні організації. Це суттєво розширює можливості потерпілої сторони на відшкодування завданої шкоди та відновлення паритетного становища у відносинах.

13. Зазначено, що специфіка інституту матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну діянням, що не утворює міжнародного правопорушення, проявляється в тому, що правовою основою для забезпечення функціонування даного інституту, в першу чергу, є норми договірної права. Окрім цього, велике значення для формування даного інституту відіграють рішення міжнародних судових органів, які підтвердили існування звичаєвих норм міжнародного права. Утім, вищепроаналізовані рішення підтверджують існування тільки загального зобов'язання – свідомо не допускати використання своєї території для завдання шкоди іншим суб'єктам міжнародного права, однак питання стосовно того, чи буде держава нести відповідальність за правомірну «несвідому» (необережну чи недбалу) діяльність, яка завдала матеріальної шкоди, залишається невизначеним.

14. На підставі порівняльного аналізу механізмів застосування компенсації при відшкодуванні шкоди, заподіяної діянням, що не утворює міжнародного правопорушення, та при міжнародному правопорушенні можна стверджувати, що, по-перше, компенсація за правомірну діяльність не завжди відшкодовує збитки у повному обсязі, тоді як компенсація за міжнародно-протиправне діяння, згідно з принципом повного відшкодування збитків, робить це у повному обсязі; по-друге, при заподіянні шкоди в результаті діяння, що не утворює міжнародного правопорушення, компенсуватися може тільки матеріальна шкода, оскільки суб'єкт, який завдає такого роду шкоди, не вчиняє замаху ні на честь, ні на гідність інших суб'єктів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Камышанский М. М. Влияние дела о фабрике в Хожуве (1928 г.) на становление принципа международного-правовой ответственности. *Форум права: электрон. науч. спец. изд.* 2015. Вып. 2. С. 83–89. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2015_2_15.pdf

2. Камышанский М. М. Особенности определения размеров компенсаций (репараций) после Первой мировой войны. *Юридичний*

науковий електронний журнал: електрон. наук. фахове вид. 2016. Вип. 2. С. 161–165. URL: http://lsej.org.ua/2_2016/47.pdf

3. М. Камышанский Использование германского труда как форма репарации после Второй мировой войны. *Leges si viata» ("Закон и Жизнь")*. Кишинев. 2016. Вып. №4/3. С. 22–26.

4. Камишанський М. М. Строки виплати компенсації за міжнародні правопорушення. *Держава та регіони. Серія: Право*. Запоріжжя. 2016. Вип. 4. С. 99–103.

5. Камишанський М. М. Компенсація та реституція: обрання адекватної форми відшкодування шкоди за міжнародне правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 24. С. 140–144.

6. Камышанский М. М. Правила определения размеров компенсации вреда в практике международных судебных и арбитражных органов. *Право і суспільство*. 2017. Вип. 2. С. 194–200.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Камышанский М. М. Акты международных межправительственных организаций как источники юридических оснований международно-правовой ответственности государств. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова*. Харків. 2015. Ч. 1. С. 323–327.

2. Kamyshanskyi M. The Influence of the Chorzow Factory Case (1928) on the Development of International Legal Responsibility. *Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих вчених*. 2015. С. 27–30.

3. Камишанський М. М. Золото як форма виплати компенсації в міжнародному праві. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*. Львів. 2016. С. 102–104.

АНОТАЦІЯ

Камишанський М. М. Міжнародно-правове регулювання використання компенсацій як форми відшкодування шкоди держав і міжнародних міждержавних організацій за міжнародно-протиправні діяння. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню міжнародно-правових підстав присудження компенсації державам і міжнародним міжурядовим організаціям за здійснення міжнародно-протиправного діяння. Прослідковано історичні передумови формування інституту компенсації. Проаналізовано міжнародно-правову природу інституту компенсації крізь призму доктрини міжнародного публічного права. Розглянуто правила визначення розмірів компенсації, які використовуються у договірній практиці держав та міжнародних міжурядових організацій. На підставі аналізу низки міжнародних договорів та матеріалів міжнародних конференцій виокремлено особливості застосування компенсації за міжнародно-протиправні діяння. Розглянуто питання про такі можливі специфічні форми виплати репарацій, як праця військовополонених та вивіз науковців. Наголошено на проблемних аспектах виплати компенсації *ex gratia*. Обґрунтовано правила визначення розмірів компенсації, які використовуються в практиці міжнародних судових та арбітражних органів, з подальшим проведенням порівняльної характеристики встановлених правил.

Проаналізовано практику міжнародних судових та арбітражних органів щодо визначення форм виплати компенсації. Досліджено практику міждержавних відносин з приводу обрання специфічних форм компенсації за здійснення міжнародно-протиправних діянь. Вивчено міжнародну судову та міждержавну договірну практику стосовно строків виплати компенсації, на основі чого доведено непослідовний характер при визначенні строків виплати компенсації у практиці міжнародних судових органів.

Ключові слова: компенсація, реституція, сатисфакція, міжнародна відповідальність, Постійна палата міжнародного правосуддя, Міжнародний Суд ООН, Європейський суд з прав людини, репарації, справа про Хожувську фабрику, Версальський мирний договір.

АННОТАЦИЯ

Камышанский М. М. Международно-правовое регулирование использования компенсации как формы возмещения вреда государств и международных межправительственных организаций за международно-противоправные деяния. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 «Международное право». –

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство науки и образования Украины, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию международно-правовых оснований присуждения компенсации государствам и международным межправительственным организациям за совершение международно-противоправного деяния. Прослежены исторические предпосылки формирования института компенсации. Проанализирована международно-правовая природа института компенсации сквозь призму доктрины международного публичного права. Рассмотрены правила определения размеров компенсации, используемые в договорной практике государств и международных межправительственных организаций. Проанализирован ряд международных договоров и материалов международных конференций, позволяющих выделить особенности применения компенсации за международно-противоправные деяния. Рассмотрен вопрос о таких возможных специфических формах выплаты репараций, как труд военнопленных и вывоз ученых. Сделан акцент на проблемных моментах выплаты компенсации *ex gratia*. Обоснованы правила определения размеров компенсации, используемые в практике международных судебных и арбитражных органов. Дана сравнительная характеристика установленных правил.

Проанализирована практика международных судебных и арбитражных органов по определению форм выплаты компенсации. Исследована практика межгосударственных отношений по поводу избрания специфических форм компенсации за совершение международно-противоправных деяний. На основе анализа международной судебной и межгосударственной договорной практики, касающейся сроков выплаты компенсации, сделан вывод о непоследовательном характере определения сроков выплаты компенсации в практике международных судебных органов.

Ключевые слова: компенсация, реституция, сатисфакция, международная ответственность, Постоянная палата международного правосудия, Международный Суд ООН, Европейский суд по правам человека, репарации, дело о Хожувской фабрике, Версальский мирный договор.

SUMMARY

Kamyshanskiy M.M. International law regulation for compensation as a form of indemnification of state and intergovernmental

organizations for international illegal actions. – Qualification scientific publication as a manuscript.

The dissertation for achieving a scientific degree of the Philosophy Doctor in specialty 12.00.11 «International law». – Yaroslav Mudriy National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkov, 2017.

The dissertation is addressed to investigation of international and law grounds for awarding of compensation to the states and international and intergovernmental organizations for international illegal actions. Historical backgrounds for compensation institution were traced. International and legal nature of compensation institution was analyzed through the doctrine of international public law. The rules of compensation size definition used in agreements between states and international intergovernmental organizations were considered. A number of international agreements and material of international conferences allowing to mark specialties of compensation use for international illegal actions were analyzed. One considers the question about such possible specific forms of reparations payment as war prisoners labor and scientists export. The attention is paid to the compensation payment problems *ex gratia*. The rules for compensations size definition used in international court and arbitrage bodies with further comparison characteristics of the set rules.

The dissertation traces historical background for formation of compensation institute. In the context of the dissertation topic the theory of absolute liability has been researched, which is applied as the leading UN International Law Commission when preparing of drafts articles on states (2001) and international organizations responsibility (2011). Determined that inclusion of the «damage» concept to mandatory elements of the international delinquency has negative effect on the development of international legal regulation of international relations regarding compensations as one of forms of damage reparation. Primary comparative analysis of compensation with satisfaction and «just satisfaction» is conducted. The right to compensation as norm of general international law, that is, a norm which is fixed in the international customary universal and contractual law is justified and confirmed by numerous decisions of international judicial and arbitral bodies. Determined general signs and differences between reparation and compensation institutes which center around the fact that compensation institute which has been formed on the basis of reparation institute has become a new stage of its development, combined the norms, which regulated the narrower relations of primary of a monetary and financial nature and acquired clearer international legal grounds for applying.

Forms of compensation payment, which applied and apply in compensation of losses for an internationally wrongful act in the practice of international judicial and arbitral bodies, as well as in contractual practice of states and international intergovernmental organizations have been investigated. It is proved that the compensation in the form of securities, precious metals, precious stones, non-cash form may be a form of compensation at the level of the currency form. The author argues that the use of cashless payments in SDR form or clearing currencies is an advanced way of international payments and, accordingly, the main forms of compensation in the form of cash.

The practice of international court and arbitration bodies on compensation form definition was analyzed. One has researched the practices of interstate relations on selection of specific forms of compensation for international illegal actions. International court and interstate agreement practice regarding the compensation payment terms was analyzed. One proved inconsistent character of compensation payment terms in international court practice.

Comparison of compensation and financial responsibility for damage act does not constitute an international offense, revealed the terminological uncertainty of the investigated Institute. There has been conducted a survey of the meaning of the terms liability and responsibility that has enabled a deeper understanding of the essence of the Institute of the material liability for damage caused by an act that does not constitute an international offence. There has been carried out comparative analysis of mechanisms for compensation application for reparation caused by an act that does not constitute an international offence and with an international offence. There has been investigated conditions of paying compensation for damage caused by lawful activities, which is limited, since it deals with the impact of the source of increased danger and lack of attacks on the honor and dignity of affected subjects.

Historical prerequisites for origin and law nature of restitution, satisfaction and financial liability for the damage caused by the action which is not considered as international illegal action were analyzed. The comparison analysis of such institutions with compensation institution was carried out.

Keywords: compensation, restitution, satisfaction, international responsibility, Permanent Court of International Justice, International Court of Justice, European Court of Human Rights, reparations, Chorzów Factory case, Treaty of Versailles.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
О. Я. Трагнюк

Підписано до друку 20.09.2017 р. Формат 60*90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.
Тираж 120 прим. Зам. № 42

Друкарня
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська 77